

אוניברסיטת תל אביב-

הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין

בית הספר למדעי התרבות ע"ש שירלי ולסלי פורטר

הרומן הפרנקופוני אפריקני בשנות המעבר מנתינות

לעצמאות (1950-1960) : על ההבניה של אתוס חדש למחבר

האפריקני

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

טל סלע

הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל אביב-

אוקטובר 2017

הרומן הפרנקופוני אפריקני בשנות המעבר מנתינות

לעצמאות (1950-1960) : על ההבניה של אתוס חדש למחבר

האפריקני

עבודה זו נעשתה בהדרכת :

פרופסור רות עמוסי (אוניברסיטת תל-אביב)

פרופסור אנתוני מנג'ו (אוניברסיטת שטרסבורג)

תקציר :

תקציר זה מבקש להביא בפני הקורא בשפה העברית את עיקרי המחקר לקבלת תואר דוקטור שכתרתו הרומן הפרנקופוני אפריקני בשנות המעבר מנתינות לעצמאות (1950-1960): הבניה של אתוס חדש של מחבר אפריקני.

המחקר מחולק לשני פרקי מבואות – הקדמה כללית ופרק נוסף העוסק בתנועת ה"כושיות" (Négritude) – ושלושה פרקים של ניתוחים ספרותיים. בקליפת אגוז, המחקר מבקש להראות כיצד שני סופרים ממוצא אפריקני – מונגו בטי (Mongo Beti) ואוסמן סמבן (Ousmane Sembène) – מפתחים זהות אומונתית ייחודית (singularité artistique) תוך הבנייה בטקסט של אתוס של סופר אפריקני חדש, שונה בעיקרו מזה שהועלה על נס על-ידי הסופרים של תנועת הכושיות (Négritude). התיזה מבקשת להאיר אור על היבטים שיחיים, ארגומנטטיביים וסגנוניים שמכוננים את היצירה כמו גם את הזהות הייחודית של מחברה. אם החומרים מהן עשויה היצירה משמשים סופר אפריקני שמבקש לעסוק בעתיד בני עמו וארצו, הייחודיות האומונתית שמשקפת מיצירתו אינה תלויה כלל במוצאו האפריקני כי אם בדרכו המקורית להשתלב ב"רפובליקה הבין-לאומית של הספרות" (La république mondiale des lettres) מתוך הפוזיציה שהוא תופס בשדה הספרות הצרפתי ובכפוף לשיח הספרותי והחברתי שמבנה את השדה.

הקדמה

באופן כללי, המחקר לוקח חלק בדיון הער שנסוב בשנים האחרונות סביב הסטטוס של הספרות האפריקנית וסופריה בתוך שדה הספרות הצרפתי. גישות מגוונות מתקיימות זו לצד זו בתוך השדה ומעניקות למושג "ספרות אפריקנית" משמעויות שונות, לעיתים מנוגדות. גישה מהותנית, למשל, מיוצגת בסדרה CONTINENTS AFRICAINS בהוצאת GALLIMARD (2000). הסדרה, בעריכת הסופר והמתרגם ז'אן נואל-סקיפנו (Jean-Noël Schifano), מוקדשת לכתבים אפריקנים (écritures africaines) ומניחה, כורח יוצא, קשר בין הזהות האפריקנית של המחבר לזהות האפריקנית של הטקסטים פרי עטו. ניתן לשאול האם המונח "כתבים אפריקנים" מתייחס לזהות האפריקנית של המחבר

או ל"חומרים" האפריקנים שמשמשים אותו ביצירה? האם הזהות האפריקנית של המחבר מגדירה "כתבים אפריקנים" ככאלה או אולי מדובר בהיבטים צורניים או תוכניים שמגדירים את האפריקניות של הטקסט הספרותי?

המניפסט "לקראת ספרות עולם בשפה הצרפתית" (*Pour une littérature-monde en français*) מתפרסם אף הוא בהוצאת GALIMARD (2007). המניפסט יוצא חוצץ נגד מיסוד המונח "ספרות אפריקנית". אלן מבנקו (Alain Mabanckou) טוען למשל ש"ספרות האפריקנית" הינה קטגוריה ב"ספרות הפרנקופונית", קונספט שנוצר על-מנת ליצור הפרדה מלאכותית, היררכית, בין סופרים צרפתים לסופרים שכותבים בשפה הצרפתית. סופרים אחרים – עבדו-רחמן וואברי (Abdourahman Waberi) ולפניו קוסי אפואי (Kossi Efoui) – טוענים בתוקף כי השיח הספרותי מייצג את קול המחבר ומבטא את מקוריותו האומנותית. במילים אחרות, המחבר לא מייצג את קול הקבוצה או את הזהות הקולקטיבית אליה הוא משויך בעל כורחו.

עצם הדיון בסוגיות זהותו של הסופר האפריקני ממחיש את החשיבות שניתנת למונח "סופר\ספרות אפריקנית" בשדה הספרות והתרבות בצרפת. העבודה המחקרית של ת'ורסטן שולר (Thorsten Schüller 2015, 2011) מאירה אור על אסטרטגיות שונות שמפתחים סופרים אפריקניים על-מנת להיטיב ולהבנות בטקסט את הזהות האפריקנית שלהם בפני הקורא, וזאת בהסתמך על מערכת דימויים סטראוטיפיים שמעצבים את דעת קהל הקוראים. אולם כאשר הביקורת הספרותית מניחה את מלוא כובד המשקל על הזהות האפריקנית של המחבר, זהות שנבנית מתוקף העניין שהוא מגלה בחברה האפריקנית עליה הוא כותב, שולר ואחרים לא נותנים את דעתם למגוון הזהויות האחרות שנבנות בתוך השיח הספרותי ושמבנות אף הן, במקביל, זהות דיסקורסיבית (אתוס) של מחבר. האחרונה חורגת בהרבה במורכבותה מהזהות הקולקטיבית האפריקנית שמיוחסת למחבר ושלאורה הוא כותב.

למותר לציין שהמחקר מתמקם בהמשך למסורת מחקרית ענפה על וסביב הרומן הפרנקופוני האפריקני. הסקירה הספרותית שמוצגת בפרק ההקדמה מבוססת על הבחנה בין שתי מסורות מחקריות, האחת נטועה בחקר הספרות בצרפת. היא מתפתחת בד בבד עם הספרות שאותה היא מבקשת לחקור. שורשיה נטועים בעידן הקולוניאלי. המסורת השנייה נועצת שורשים מאוחר יותר בעולם המחקר

האנגלופוני בסוף המאה ה-20, כענף באסכולה הפוסט-קולוניאלית. נסתפק ונאמר כאן, גם אם באופן מעט סכמטי, ששתי המסורות הללו עוסקות בעיקרן באופן בו השיח הספרותי מגויס על ידי ה"נכבש" לבוא בדברים עם ה"כובש". בקרב החוקרים הצרפתים, העבודות של ברנרד מוראליס (Bernard Mouralis) מראות כיצד הסופר האפריקני נוטל על עצמו את המשימה לדבר על אפריקה באמצעות השיח הספרותי מנקודת מבט אפריקנית, ובכך להציע חלופה לנקודת המבט האירופאית שבדמותה עוצב עד כה השיח הספרותי על אפריקה. באור דומה, הביקורת הפוסט-קולוניאלית שמה אף היא את הדגש על האופן בו הסופרים של האימפריה "עונים" בשיח-נגד לסופרים של המטרופולין ובכך מאתגרים את התרבות ההגמונית, את הערכים האוניברסליים שהיא מתימרת לייצג ואת ידע העולם שהיא מבקשת להכפיף. שתי האסכולות המחקריות מדגישות את ההיבטים הפוליטיים של הטקסט הספרותי. השיח הספרותי מבטא את הרצון, מצד הנכבש, לבוא בדין ודברים עם הכובש. המחבר בהקשר זה נתפס כמי שמייצג, כדובר, את קולם של הנכבשים. השיח הספרותי נתפש כמעין בימה של עימות אידאולוגי בין אפריקה לאירופה.

על בסיס הגישות הללו ובהמשך להן, עבודת הדוקטורט שמוצגת לעיל מבקשת להיות קשובה לקולות נוספים שעולים מהטקסט. המחקר מבקש להראות כיצד הקולות השונים שעולים נשזרים יחד לכדי טון אישי, מקורי, של היצירה, טון שמאפשר למחבר להתמקם בשדה הספרות הצרפתי כסופר במלוא מובן המילה. במילים אחרות, המחקר מבקש להעניק את מירב החשיבות ותשומת הלב לדרכים בהן הסופר היחיד פועל על-מנת להתמקם בשדה המחקר כסופר מקורי, יצירתי, שאין לו שני, סופר שיוצר באופן אוטונומי ומחפש לעקוף תבניות מובנות מראש, להתרחק מקטגוריות שעשויות למסגר את פועלו בהתאם לקבוצה או לזהות מוגדרת מראש.

כמו כל אמן, הסופרים ממוצא אפריקני פועלים בשדה הספרות הצרפתי לאור המיתוס של הייחודיות (singularité) ששורשיו נטועים במאה ה-19 (Nathalie Heinich 2005). ביטוי של מקוריות וייחודיות מהווים תנאי יסודי להכרה של האמן כאמן. יחד עם זאת, המיתוס לבדו אינו מספק את הכלים המתודולוגיים להבנה, באופן שיטתי ומדעי, כיצד האמן, ובמקרה זה, הסופר, מבנה את ייחודיותו בתוך השיח הספרותי שהוא מייצר. תאוריית השדה של פייר בורדייה (Pierre Bourdieu) מהווה נקודת

פתיחה להבנה כי הייחודיות של המחבר איננה ערך אבסולוטי (*singularité absolue*) כי אם ערך יחסי (*singularité relative*) – הייחודיות של היצירה מתגבשת תמיד ביחס ליצירות אחרות, לסוגות ספרותיות ומסורות שיח שלעומתם היא מתעצבת, כמו באופן דיאלקטי (Jérôme Meizoz 2007).

כיצד אם כן ניתן לחקור באופן מדעי את האופן בו המחבר מבנה את הייחודיות שלו בשיח הספרותי? במקום לנתח את הטקסט הספרותי דרך הזהות האפריקנית החוץ-טקסטואלית של המחבר, המחקר מבקש להבין כיצד הזהות של המחבר נבנית בתוך הטקסט. במילים אחרות, המחקר מתעניין באתוס של המחבר, קרי בדימוי של המחבר כפי שהוא נבנה בתוך השיח הספרותי שהוא שמתפתח ביצירה (Ruth Amossy 2010, 2000). סוגיית המחבר והדימוי של המחבר זוכה להתייחסות נרחבת בפרק ההקדמה, וזאת בהסתמך על העניין שהיא מעוררת בחקר הספרות לאורך המאה ה-20 ומעבר לה. נזכיר בקצרה את עיקרי הדברים.

במחקרה על ה"מיתוס של הייחודיות", נטלי הייניש (Nathalie Heinich 2005) מראה כיצד הוא מתעצב לאור הדימוי שמיוחס לדמות האמן – הסופר והצייר – במהלך המאה ה-19. הייניש שמה את הדגש על כוחה של הספרות להצמיח מיתוסים חברתיים. הייניש חוקרת בספרה יצירות ספרות ששמות במרכזן את החברה הבורגנית הצרפתית ומשפיעות על התפתחותה והתהוותה. המחקרים של ז'וזה לואי-דיאז (José Luis Diaz 2007) מראים כיצד המיתוס של הייחודיות של האמן מתפתח דרך סצנוגרפיה ייחודית (*scénographies auctoriales*) – היא מעידה על החשיבות שהיוצר מעניק לא רק לתוצר אלא גם לתהליך היצירה: היצירה האומנותית נתפשת עבורו כיעוד (*vocation*). במחקריו על התפתחות מעמד הסופר בחברה, פול בנישו (Paul Bénichou 1993) מראה כיצד דמות המחבר מונע בידי קול פנימי לטובת הגשמת הייעוד שלו כסופר וכאמן. הוא מאתר את השורשים לדימוי הזה כבר במאה ה-18. אלן ויאלה (Alain Viala 1985) מתחקה אף הוא אחר שורשי התופעה החברתית שנקראת "סופר". הוא ממקם את הולדת הסופר במאה ה-17 על רקע המאבק המפורסם בין אנשי המודרנה לקלאסיקנים (*Querelle des Anciens et des Modernes*). העבודה של ויאלה מראה כיצד האוטונומיה של השדה הספרותי מתפתחת בד בבד עם התפתחות של אידאלים חברתיים. אידאל המקוריות (*originalité*) כמו גם אידאל היצירתיות (*inventivité*) מהוות לא רק הבסיס למיתוס הייחודיות אלא גם מקנים למעמד

ה"סופר" משמעות סימבולית. לבסוף, ההכרה הסימבולית, הממסדית והמשפטית (זכויות יוצרים), מעניקה לסופר את הסמכות לעסוק בכתיבה באופן פרופסיונלי. הכתיבה מקנה לסופר אוטונומיה ביחס לגורמים חברתיים אחרים שעד כה הוא היה תלוי בהם (פטרונים למשל). "הולדת הסופר" מבשרת את כינונו של שדה הספרות כשדה אוטונומי (Bourdieu).

המחקר של אלן ויאלה מציג בנוסף את האופן בו סופרים מתמקמים בשדה לאור הבחירות האומנותיות שלהם. בתהליך הניתוח של היצירה, מתבקשת אם כן ההפרדה בין דמות המחבר ששמו מופיעה על כריכת הספר לדמות שהוא מגבש כסופר בשדה הספרות. ויאלה מפתח את המושג "פוסטורה" (Posture) על-מנת להבחין הדרכים השונות להתמקם בשדה. ג'רום מייזוז (Jérôme Meizoz) משאל מ-ויאלה את מושג הפוסטורה. במקום להשתמש במונח "פוסטורה" כרכיב מהאתוס של הסופר (כפי שעושה זאת ויאלה), מייזוז רואה באתוס של המחבר רכיב ב"פוסטורה" של הסופר. מייזוז מבדיל למעשה בין הדימוי של הסופר כפי שהוא נבנה מחוץ ליצירה הספרותית (ראיונות לתקשורת, נאומים רשמיים, טקסטים עיתונאיים וכו') לבין הדימוי של הסופר כפי שהוא מתגבש על-ידי המחבר בתוך היצירה עצמה. במילים אחרות, הפוסטורה של הסופר היא נגזרת של מערך דימויים כולל טקסטואליים וחוץ-טקסטואליים.

כך או כך, מייזוז כמו ויאלה, מוסיפים נדבך חשוב לאסכולה הצרפתית של חקר הסוציולוגיה של הספרות וניתוח השיח הספרותי. בעקבות דומיניק מנגנו (Dominique Maingueneau), תפיסת הספרות כשיח (discours) מבקשת באופן כללי לעמוד על האופן בו המחבר עושה שימוש בשפה. היא מייחסת חשיבות רבה 1\ להקשר החברתי שמאפשר את היצירה הספרותית כמו גם את פרסומה/התקבלותה בשדה הספרות. 2\ למעמד המחבר ולפוזיציה של הסופר בשדה הספרות. 3\ לסוגות שמרכיבות את השיח. 4\ לתפקיד הקורא ביצירה כמו גם לשאלת הדוברים והנמענים (מי מדבר למי? מתי? היכן?) 5\ לתנאים ולאופן הפצת היצירה.

במאמרה "מהו מחבר?", מישל בוקובזה קאהן (Michele Bokhobza Kahan 2009) מסבירה כיצד תפיסת הספרות כשיח והמחבר כדימוי (אתוס) של מי שנתפס כמקור השיח, מאפשרת למעשה לעקוף את המחלוקת הגדולה שחצתה את שדה ביקורת הספרות במהלך המאה ה-20 בין אלה, מצד אחד,

שהכריזו אחרי רולאן בארט על "מות המחבר", מתוך רצון להפריד בין הקיום של הטקסט הספרותי לקיום של הישות שהגתה אותו; לאלה, מצד שני (כמו למשל Kate Hamburger ו-Anne Banfield) שמייצגים זרם בנרטולוגיה, הרואה בדמות הדובר את דמותו של המחבר. עבור המבורגר ובנפילד, קולו של הדובר בשיח הספרותי הוא קולו של המחבר, וזאת באופן זהה לשיח ההיסטורי בו הקול של הדובר בטקסט אכן מבטא את הקול של המחבר.

אולם בעצם הטלת מלוא כובד האחריות על המחבר ביחס לאירועים שמניעים את ציר העלילה כמי שהגה אותם והעלה אותם כל הכתב, המבורגר ובנפילד מתעלמות מהייחודיות של הטקסט הספרותי כמרחב של ריבוי קולות פוליפוני ששזירתם זה בזה מקשה לעיתים קרובות על היכולת לשייך קול מסוים למקור שהגה אותו (ע"ע מבע משולב).

בהמשך לדרכם המחקרית של מיכאיל בכטין (Mikhaïl Bakhtine), ג'וליה קריסטבה (Julia Kristeva), אוסוולד דוקרוט (Oswald Ducrot) ואחרים, המחקר מבקש להדגיש את מלוא המורכבות של הטקסט הספרותי תוך מתן חשיבות למימד הפוליפוני והדיאלוגי שמבנה אותו. המחקר מראה כיצד הדמויות השונות בעלילה מבטאות קולות חברתיים וסוגות שיה לכדי יצירת מערך שלם של זהויות חברתיות שמובחנו בתהליך הקריאה על-ידי הקורא.

על-מנת לנתח את הקולות הללו, המחקר משתמש בכלים בלשניים שהתפתחו לאור תאוריות בנרטולוגיה בעקבות העבודות של ג'רארד ז'נט (Gérard Genette). נזכיר למשל את העבודות של אלן רבטל (Alain Rabatel). הן מאפשרות לעמוד על ההבניה הטקסטואלית של נקודת מבט והאופן בה היא מאפשרת לייחס קול לדמות למרות שזו, בפועל, לא פצתה פה (ע"ע point de vue). העבודות של ז'אן-מישל אדם (Jean-Michel Adam) מאירות על האופן בו תאורי טבע ברומן נוטלות חלק בעיצוב דמויות ובהבניית העלילה. העבודות של לוראנס רוזיה (Laurence Rosier) מאפשרות להבדיל בין מבע למבע (discours rapporté), לשייך קולות למקורן, ולהיטיב לעמוד על היחסים בין הדימוי שהדובר מבנה בשיח לבין זה שדמויות/קולות אחרים מבנים עבורו. העבודות של אן הרשברג פיירוט (Anne Herschberg Pierrot) מספקות כלים לניתוח של פיגורות סגנוניות ורטוריות. העבודות של קתרין קרברט-אורקיוני (Catherine Kerbrat-Orecchioni) מספקות כלים לנתח את תפקיד מילות הזיקה בטקסט על הערכים האידאולוגיים שהם מעניקים לו (modalisateurs axiologiques). העבודות של

אוסוולד (Oswald Ducrot) שמות דגש על החשיבות של ההנחות המובלעות שעומדות בבסיס כל היגד, על התפקיד שהן ממלאות בשיח וכל האופן בו הן משפיעות על הנמען שלו. עוד כלים תאורטיים באים לכלל שימוש במחקר בהתאם למאפיינים השיחיים והסוגתיים של הטקסט שמנותח.

נציין לבסוף את הכלים של חקר הארגומנטציה בשיח. היצירות הספרותיות שמרכיבות את הקורפוס מציגות לעיתים קרובות מיז-אן-סצינה של דיסונס בין קולות/דמויות בתוך סיטואציית שיח פולמוסית. ברמה הראשונה, דמות מפתחת טיעונים על-מנת לשכנע דמות אחרת בתזה מסוימת. ברמה השנייה, הדובר מבנה השקפת עולם, שאותה הוא מפנה אל נמען (narrataire). ברמה השלישית, המחבר מייצר שיח ספרותי שאותו הוא מפנה אל הקורא המצוי בצדו האחר של ההתקשרות הספרותית (communication littéraire). לאור אלה, המחקר מבקש לעמוד על הממד הארגומנטטיבי של השיח באופן שהוא משפיע באופן עקיף, לעיתים בלתי מכוון על הנמען, בניגוד למקרים בהם דובר פועל על נמען מתוך כוונה ארגומנטטיבית ברורה (שיח משפטי למשל). כך או כך, המחקר מבדיל בין הרמות השונות של האינטראקציה שמבנה את השיח. כל רמה של אינטראקציה מובחנת בקול מסויים. המחבר הוא זה שמנצח על מכלול הקולות ומווסת את האופן שבו מכלול האינטראקציות מתארגן לכדי שיח ספרותי מובנה ונהיר. במילים אחרות, המחבר הוא הדמות שמדבר אל הקורא *in absentia*, מבעד לתמה, לסגנון, לדימויים, לממד הארגומנטטיבי... שמבנים את השיח הספרותי בכללותו.

לקראת אתוס חדש של מחבר אפריקני

בשנות ה-50, הספרות האפריקנית הפרנקופונית מתאפיינת ביצירה פרוזאית. היא נישאת, בשדה הספרות הצרפתי, בזרם האינטלקטואלי של תנועת הכושיות (Négritude). אוסמן סמבן (Ousmane Sembène) ו-מונגו בטי (Mongo Beti) מפתחים דימוי של מחבר שונה מזה שהיה נפוץ עד אז ברוח ה"כושיות". ה"אתוס הקודם" (ethos préalable) של "סופר אפריקני" מבוסס על ייצוגים סטראוטיפיים נפוצים בשיח החברתי ושממלאים תפקיד חשוב באופן בו היא מתקבלת בשדה הספרות תוך שהיא מגדירה את הפוזיציה של מחברה.

כפי שראינו בסעיף הקודם, על-מנת לפתח שיח ספרותי מקורי, ייחודי, המחבר צריך לקחת בחשבון את מכלול הטקסטים וסוגות השיח שהתפתחו עד אז בנוגע לאפריקה ושביחס אליו הוא מבקש להתמקם (Bernard Muralis 1984). המחקר, כבר אמרנו, מייחס חשיבות עליונה לממד הדיאלוגי,

האנטר-אקטיבי, שמבנה את השיח הספרותי (כמו כל שיח אחר). העיקרון המתודולוגי הזה מצריך היכרות עם השיח החברתי של התקופה על כלל הסטראוטיפים שמכוננים אותו ביחס לאפריקה ולאפריקנים. ספרות מקורית תפתח באופן בו המחבר משתמש בתשתית הסטראוטיפית הזו תוך שהוא פועל עליה ומשנה אותה.

המחקר עוסק לפיכך בשאלה כיצד אוסמן סמבן ומונגו בטי משפיעים על הקורא הצרפתי באופן שונה מזה שביקשו להשפיע עד כה סופרים ממוצא אפריקני ברוח האידאולוגיה של הכושיות. הזהות של "הסופר האפריקני" מתפתחת כפונקציה של ההשפעה שהוא מעוניין להפעיל על הקורא. המחקר מבקש להראות כיצד ה"סופר האפריקני" מבנה את הזהות שלו בשיח הספרותי. הדימוי או ליתר דיוק, האתוס של המחבר, מקבל משמעות בתוך מרחב מובנה וממוסד – שדה הספרות. האחרון מקנה למחבר הכרה לאור הפוזיציה שהוא תופס בשדה הספרות כ"סופר אפריקני". במילים אחרות, האתוס של המחבר האפריקני מתגבש לאור הפוזיציה של ה"סופר האפריקני" בשדה הספרות על בסיס מכלול הסטראוטיפים שנקשר בזהות מורכבת זו – סופר מחד, אפריקני מאידך. בפרסקטיבה הזו, המחקר לומד את ההבניה של האתוס של המחבר בכפוף לתנאים החברתיים והממסדיים שבתוכם הוא צומח ושלעומתם הוא פועל על הקורא בתקופה הנתונה.

אוסמן סמבן ומונגו בטי יכולים בהחלט להבנות דימוי שלא תואם את הייצוגים החברתיים הקולקטיביים שמיוחסים ל"סופר האפריקני" בדרך כלל. אולם כדי לעשות זאת, הם צריכים לפתח אתוס דיסקורסיבי שלא תואם את האתוס הקודם של ה"סופר האפריקני". על-מנת להראות כיצד הם עושים זאת, לא מספיק לומר כי האתוס שהם מפתחים ביצירה שונה מהמודל של ה"סופר אפריקני" כפי שהוא מותג והתמסד בשדה הספרות הצרפתי. יש צורך להבין בנוסף כיצד הדימוי של ה"סופר האפריקני" משתנה במלאכת הכתיבה כמו גם את היכולת שלו להשפיע על הקורא, על האופן שהוא תופס ומבין את הטקסט כמו גם את הדימוי שהוא מבנה ביחס למחבר.

בעזרת ניתוח של האינטראקציות השונות על מערך הדימויים שהדמויות השונות מבנות בשיח שהן מפתחות או אלה שמיוחסות להן על-ידי דמויות/קולות אחרים (דובר למשל), כמו גם הבנה של מערכת היחסים שנקשר בין דימוי למשנהו, מאפשר להראות

1\ כיצד מערך הדימויים של כלל המשתתפים בסיפור ובעלילה מבנים באופן עקיף את הדימוי של המחבר, זה ששמו מופיעה על כריכת היצירה.

2\ את יחסי הגומלין שמתקיימים בין ההבניה של הדימוי של המחבר בתוך היצירה לדימוי שלו כ"סופר אפריקני" כפי שהוא מתפתח מחוץ ליצירה בשדה הספרות הצרפתי.

המחקר מבקש אם כן לחקור את דמות המחבר הספרותי בפרספקטיבה רחבה תוך מתן מרב תשומת לב לקשרים הדינמיים שמתקיימים בין הממד הביוגרפי (מסלול החיים של המחבר), הממד הטקסטואלי (היצירה הספרותית) והנסיבות החברתיות שבתוכן ולאורן המחבר נתפס באופן מסוים. (Bokobza Kahan Michèle). באופן זה, המחקר מצטרף לגישה שמתפתחת בצרפת באסכולה של ה-sociocritique ושמבקרת את ההפרדה המלאכותית בין טקסט לקונטקסט. הטקסט הספרותי איננו מבקש לשקף את המציאות, או להיות מראה של המציאות אלא מפתח שיח על המציאות – השפה מבנה את המציאות, היא איננה משקפת אותה. המסגרת התאורטית של חקר השיח והארגומנטציה בשיח מבקשות להוסיף נדבך לאסכולה שפותחה בצרפת על-ידי קלוד דושה (Claude Duchet) ואחרים. היא איננה מסתפקת בלימוד וחשיפה של מערכת הערכים החברתיים שחוצים ומבנים את השיח הספרותי אלא מבקשת, יותר מכך, להראות כיצד השיח הספרותי מנסה לפעול על המציאות דרך האופן שבו הוא מבקש להשפיע על הקורא באופן ישיר (ע"ע רומן רעיון roman à thèse) או עקיף, מבעד לממד הארגומנטטיבי של היצירה.

הצגה והצדקה של הקורפוס

בעבודתה המונומנטלית, קלייר דוקורנו (Claire Ducournau 2017) מבצעת מחקר כמותי על 151 סופרים אפריקנים, גברים ונשים. המחקר מספק נתונים על המסלול האישי (ארץ מוצא, השתייכות אתנית, מסלול לימודים) כמו גם על הקריירה הספרותית של כל אחד מהם לאור ההתקבלות שלו/שלה בשדה הספרות הצרפתי. מונגו בטי ואוסמן סמבן מדורגים כסופרים האפריקנים המפורסמים ביותר מבין אילו שיצירותיהם הראשונות פורסמו לפני 1960, השנה בה ניתנה עצמות מדינית לשבעה-עשרה מדינות אפריקניות. קלייר דוקורנו עומדת מקרוב אחר המוסדות השונים (הוצאות לאור, פסטיבלים, פרסים

ספרותיים וכיו"ב), היא עוקבת אחר ההכרה הסימבולית שהם מעניקים ליצירות ולסופרים בתוך מסגרת קונספטואלית שהם יוצרים ויוצקים בה משמעות. הממסד הספרותי, טוענת דוקונו, רואה ביצירות הספרותיות השונות חלק מקורפוס מוגדר, פחות או יותר הומוגני, של יצירות אותן הוא כולל תחת ההגדרה "ספרות אפריקנית".

המחקר שלעיל מבקש להראות כיצד, בניגוד לדעות הרווחות, הייחודיות של הסופרים אוסמן סמבן ומונגו בטי חורגת בהרבה מהרצון שלהם לייצג או לשקף ערכים אפריקניים פרטיקולריים (spécificité africaine). המחקר מצביע באופן זה על פערים משמעותיים שמתקיימים בין היצירה הספרותית (על ה"חומרים" שממנה היא עשויה), לבין האופן שהיא מתקבלת בשדה הספרות הצרפתי לאורך השנים. אין זה אלא פרדוקס שהסופרים שזוכים להצלחה הגדולה ביותר מקרב "הסופרים האפריקניים" הם אלה שדוחים מכל וכל את הנטייה הכללית לקרוא את הטקסטים שלהם על-פי סולם ערכים אפריקניים (africanité). כיצד אם כן אוסמן סמבן ומונגו בטי מפתחים ייחודיות אומנותית? זו השאלה המרכזית שעומדת בלב המחקר ושעליה הוא מבקש לענות.

הפרק הראשון של התיזה עומד על האופן בו מתגבשת בביקורת הספרות קטגוריה חברתית-ספרותית העונה לשם "סופר אפריקני". ביקורת הספרות ממסדת את ה"כושיות" (négritude) כתנועה תרבותית וספרותית. הפרק מבקש להציף לפני השטח את המתחים שמתקיימים בתוך "תנועת הכושיות". הללו חותרים תחת הדימוי של הכושיות כתנועה הומוגנית. הפרק מנתח את המתח שבין הרצון לגייס סופרים למהלך האידאולוגי והאומנותי של ה"כושיות" כשבפועל הם חותרים תחת הרעיונות המרכזיים של התנועה.

הניתוחים הספרותיים שמוצגים בפרק השני ואילך מבקשים לבחון באור זה את ההבניה של האתוס של המחבר והייחודיות שלו לאור ההבניה של מכלול הזהויות החברתיות בשיח הספרותי בכל אחד מהרומנים שמרכיבים את הקורפוס. הפרק השני במחקר מוקדש לייצוגים של הסופר ברומן הראשון של אוסמן סמבן "הסוור השחור" (1956) (*Le Docker noir*). הפרק מראה כיצד הייחודית של המחבר אוסמן סמבן מובנית לאור הייחודית של הסופר שהתהוות, דיא פאלה (Diaw Falla), הדמות המרכזית, הגיבור הטראגי, בתוך הרומן.

הפרק השלישי יוקדש לרומן המפורסם ביותר של אוסמן סמבן, *חתיכות העץ הקטנות של אלוהים* (1960) (*Les Bouts de bois de Dieu*). הפרק מראה כיצד הייחודיות האומנותית של המחבר מתעצבת לאור המיז-אן-סצנה של הזהות הקולקטיבית ברומן – הזהות של עובדי הרכבת בסודן הצרפתית במהלך השביתה הגדולה בין אוקטובר 1947 למרץ 1948.

הפרק הרביעי והאחרון עוסק באופן בו הייחודית האומנותית של מונגו בטי מתעצבת בייצוגם של המתחים המתקיימים בין היחיד לחברה בשני רומנים משנות ה-50, הראשון הוא "הצלוב המסכן מהכפר בומבה" (1956) (*Le Pauvre Christ de Bomba*) ו"המשימה הושלמה" (1957) (*Mission terminée*).

פרק ראשון – על הכושיות

הפרק הראשון מעניק את מלוא כובד החשיבות לביקורת הספרות בתוקף ההשפעה הממסדית שיש לה בתקופה הנתונה על השיח החברתי בכללותו. במקרה זה, תנועת הכושיות זכתה להכרה והתמסדה בשנים שלאחר המלחמה. היא תופסת עד היום מקום חשוב בהיסטוריה של הספרות כמו גם בהיסטוריה של הרעיונות בנוגע לתפיסה של אפריקה במערב ולהתהוותה של זהות קולקטיבית שחורה.

הפרק לומד כמקרה בוחן את עבודתה החשובה של ליליאן קסטלוט (Lilyan Kesteloot). עבודת הדוקטורט שלה (1961) מהווה יסוד ומקור לעניין שביקורת הספרות האירופית מתחילה לגלות בספרות האפריקנית. יש לציין שהספרות האפריקנית הייתה עד כה נחלתם של חוקרים מדיסציפלינות אחרות שהתפתחו בעידן הקולוניאלי: האתנולוגיה והאנתרופולוגיה. ליליאן קסטלוט הייתה מהראשונים שהגדירו את ה"כושיות" כתנועה אומנותית וחברתית. התיזה שלה מהווה שלב חשוב בדרך להכרה בספרות האפריקנית כאובייקט לגיטימי למחקר מדעי ספרותי. המחקר הנוכחי מתעניין בעבודתה המחקרית של ליליאן קסטלוט גם בשל המקום החשוב שהיא תופסת בהיסטוריה של הספרות. הוא מבקש, יתרה מכך, להדגיש מתח אינהרנטי בין המאמץ שמושקע במחקר של קסטלוט להציג את הקול של המחבר כקול שמייצג למעשה את קולה של התנועה, זאת בית שהמחבר מנסה בפועל להתמקם בשדה כקול ייחודי, מקורי, במנותק מהקבוצה עליה הוא אמור לכאורה להשתייך.

באופן קונקרטי, המחקר מנתח את הדימוי שליליאן קסטלוט מייחסת לשלושה סופרים ואינטלקטואלים – אלברט פרנקלין (Albert Franklin), ז'אק רבמאנאנג'רה (Jacques Rabemananjara) ופרנץ פאנון (Frantz Fanon). הקריאה של החוקרת בטקסטים של השלושה, מביאה אותה לקבוע את השתייכותם לתנועת הכושיות, בעוד שהמחקר מראה כיצד למעשה הם מפתחים קול ביקורתי ייחודי דווקא בזכות הביקורת שהם מפנים נגד האידאולוגיה של התנועה.

העימות בין הדימוי שמיוחס למחבר לבין זה שהוא מבנה בפועל בשיח מאפשר להדגיש מספר

נקודות :

1\ במחקרה את הספרות האפריקנית\שחורה כתנועה ספרותית, ליליאן קסטלוט מבנה היא עצמה דימוי של "מורה נבוכים" עבור הקורא הלבן האירופאי שמתעניין בספרות האפריקנית\שחורה. אם קסטלוט מנתחת יצירות או כתבים ביקורתיים אחרים, הרי שהניתוחים שלה מבליטים ממד אחד, הממד של הכושיות.

2\ באופן זה, יש להתייחס למושג "תנועת הכושיות" בזהירות. התנועה עברה תהליך של המשגה ותאוריזציה על ידי ביקורת הספרות. המהלך הטקסונומי שעומד במרכזה מקבע שימושים אסתטיים ותמטיים לכדי מציאות אונטולוגית. המהלך מנשל למעשה את המחבר מהיכולת שלו להביע ייחודיות אומנותית משום שזו תיקרא תמיד לאור השייכות של המחבר לזהות אומנותית ותרבותית מסוימת.

3\ הממד הטלאולוגי של חקר הספרות האפריקנית נובע מהנטייה לקשר בין כלים דיסקורסיביים, ספרותיים, למטרות פוליטיות שנוגעות, במקרה שלנו, למאבק בקולוניאליזם. להגדיר את הכושיות כתנועה ספרותית זה למתג אותה מצד אחד כאנסמבל הומוגני שמתפקד לאור מטרות קבועות מראש, תוך התעלמות, מצד שני, משאלות של יחסי כוח שמתקיימים בתוך "התנועה" כמו גם מהמתחים שפועלים על היוצר שמתבקש לגלות סולידריות עם הקבוצה\הזהות שעליה הוא משתייך\משויך בד בבד עם הרצון שלו לפתח ייחודיות אומנותית ביצירה הספרותית.

פרק שני – הייצוגים של הסופר ברומן הראשון של אוסמן סמבן "הסוור השחור" (Le Docker)

(noir)

במבט ראשון, "הסוור השחור" מסתמן כ"רומן רעיון" (*roman à thèse*). הוא עוסק במעמד של שחורים בתוך החברה הצרפתית שלאחר מלחמת העולם השנייה. הרומן מתפתח על-פני שני צירי עלילה. ציר עלילה אחד – מתמקד במהלך משפט רצח (*récit de procès*) בו הדמות הראשית, דיא פאלה, היא הנאשם המרכזי – מצטלב עם ציר עלילה אחר שמתאר את הכישלון של הגיבור בדרך להגשמת החלום שלו להפוך לסופר. בשתי מילים, הרומן מבקש להגן על התזה כי בניגוד לדעות קדומות וסטראוטיפים גזעניים, אדם שחור יכול להיות סופר ולהצטיין בכך.

ציר העלילה של המשפט מאפשר, על פי ריצ'רד וויסברג (Richard Weisberg), להעלות שאלות ביחס ליחסי כוח בחברה. מערכת המשפט משקפת היררכיה של ערכים חברתיים. הייצוג הספרותי של בית המשפט מאפשר, לפי פרנסואה הוסט (François Ost), לבקר את החברה הצרפתית בראי התפקיד הסימבולי שממלאות בה טחנות הצדק. הדיכוטומיה בין הלך הרוח הגזעי והגזעני ששולט בכיפה לבין הקולות הפרוגרסיביים של מיעוט שולי (עורך הדין והנאשם), מזמינים את הקורא המגויס לתקוף את מוסדות החברה הצרפתית וערכיה ולהזדהות עם קורבן של גזענות ואי צדק.

הקומפוזיציה הספרותית בטכניקת המיז-אנ-אבים משתרתת אף היא את התזה של הרומן. הספרות היא בעלת ערך סימבולי רב. בראש ההיררכיה החברתית, הסופר ממקם בצורה המיטבית כדי לחשוף את הצביעות של הממסד הצרפתי ביחסו לאפריקה ולאפריקנים במסגרת "המשימה המחברת" (*La mission civilisatrice*). בעוד שהממסד מצהיר באופן רשמי על עידוד להשתלבות של אפריקנים בחברה הצרפתית באירופה ובאפריקה, החברה הצרפתית עצמה סוגרת בפניהם את דלתה. חבריה אינם יכולים להעלות על דעתם שאדם שחור יכול לכתוב יצירה ספרותית שתזכה להכרה ולהצלחה. במילים אחרות, אדם שחור לעולם לא יוכל לגעת בקודש הקודשים של התרבות הצרפתית: הספרות הצרפתית. לאור הסוף הטראגי של הגיבור, המוטיב *חירות, שוויון, אחווה*, איננו אלא אמרה חבוטה – בחברה הצרפתית של הרומן, אדם שחור לא יכול למלא אחר שאיפתו להפוך לסופר, פרופסיה בעלת יוקרה שמאפשרת, בראי המודרנה, להגשים בצורה המיטבית את השאיפות של האינדיבידואל לייחוד ולהכרה כאדם וכאמן. הסיפור על סופר שחור שעומד מול חומתה הבצורה של הגזענות הממסדית בצרפת נועד לעורר את ההזדהות ואהדה של הקוראים כנגד משטר של אפליה ממוסדת.

החלק הראשון של פרק זה מתמקד בהתקבלות של הרומן על-ידי ביקורת הספרות. הדגש מושם על שתי סוגיות מרכזיות. הראשונה נוגעת לאלמנטים האינטרטקסטואליים, הסגנוניים והתמטיים שלוקחים חלק בייצוג של המאבק הבלתי אפשרי של הגיבור, אדם שחור שמתחקה אחר התהילה כאמן וכסופר. הסוגיה השנייה נוגעת לתפקיד החברתי של הסופר השחור כמי שמייצג את קולה של קהילה בעיצומו של מאבק בין-גזעי ומעמדי. נראה כי התזה של הרומן מוצגת בצורה כל כך משכנעת עד כי ביקורת הספרות נוטה לבלבל בין הזהות הקולקטיבית השחורה של המחבר, דיא פאלה, לבין הזהות הקולקטיבית השחורה של המחבר אוסמן סמבן, שניהם מוצגים כדוברים של הקבוצה החברתית (שחורים בצרפת) שאותה הם לכאורה מייצגים.

המחקר מבדיל כאמור בין דמות הגיבור ברומן לבין דמותו של המחבר. דיא פאלה, הגיבור, הוא לא אוסמן סמבן, המחבר. באופן זה, המחקר מבקש להאיר אור על נקודה שחמקה מעיני המבקרים. גם אם הרומן מתפתח לאור תזה מסוימת, היא איננה מבטלת את קיומם בטקסט של ממד ארגומנטטיביים נוספים: השאלות שעולות מן הטקסט אינן נוגעות רק בזהות הקולקטיבית השחורה של המחבר אלא גם בזהות הספרותית שלו, כפי שהיא שזורה בין צירי העלילה (מיז-אן-אבים).

האם אדם שחור יכול לקבל הכרה כסופר בחברה הצרפתית שלאחר מלחמת העולם השנייה? השאלה הזו עומדת במרכז הרומן כמו גם התזה שהוא מבקש לפתח. אולם בכך כאמור לא מסתכם המהלך של הרומן. שאלה נוספת עוברת בחוט השני באינטראקציות השונות שמרכיבות את הרומן, והיא נוגעת בשאלת הייחודיות האומנותית של הסופר השחור על בסיס המקרה הספציפי של דיא פאלה. ניתן להבחין אם כן בשתי רמות שמרכיבות את הטקסט: הרמה הראשונה, בולטת לעין, מתארת מסלול של אדם שחור שדרכו להצלחה אומנותית נחסמת בפניו מחמת עורו השחור. הרמה השנייה, נסתרת לעין, מפתחת מחשבה ביחס ליכולת של המחבר להיתפס כסופר ייחודי במנותק מהזהות הקולקטיבית שלו כאדם שחור. המחקר מבקש אם כן להראות בשלב ראשון כיצד ההבניה של דמות הגיבור, דיא פאלה, שמה את הדגש על כך שהסופר השחור הוא קודם כל אינדיבידואל שזהותו איננה תלויה באופן בלעדי בשייכות לגזע או לקהילה. בשלב שני, המחקר מראה שהמסלול האומנותי של הסופר הוא בהכרח אינדיבידואלי גם כאשר הוא מתפתח לאורו של הקולקטיב.

בפרספקטיבה הזו, הפרק מתחלק לשלשה חלקים. החלק הראשון עוסק במיז-אן-סצינה של המשפט. הפרק מראה כיצד ההכרה בזהות האומנותית של דיא פאלה-הסופר מתגבשת לאור ההכרה בזהותו כסובייקט וזאת על-ידי השיח שהוא עצמו מפתח במשפט כמו גם בעזרת השיח שהדובר מייחס לו. הרומן, כפי שניתן להבין, מתבסס על הבנייה של קטגוריות חברתיות. זהות שחורה קולקטיבית מתעצבת כנגד זהות לבנה. אולם מעבר לשתי הזהויות הללו, הטקסט חושף את הקורא לעולם התרבותי העשיר שמאפיין את חיי השחורים בעיר מארסיי. הפרסקה החברתית שמוצגת לקורא מעמידה באור ביקורתי את התפיסה של הזהות השחורה כזהות גזעית מהותנית. זאת ועוד, הניתוחים שמוצגים בחלק השני של הפרק עומדים על המתחים שפועלים על דמות הגיבור : הדובר ממסגר את דמות הגיבור בתוך זהות קולקטיבית שחורה ו\או אפריקנית (וואלון-סנגל) בעוד שהזהות הוורבלית של הגיבור חורגת בהרבה מגבולות הזהות שבה הוא ממוסגר על-ידי הדובר, בעיקר כשהגיבור מדבר בנושא ספרות ויצירה ספרותית.

החלק השלישי של הפרק מוקדש לדמות הגיבור כפי שהיא משתקפת בתהליך היצירה. הניתוח מאיר אור על אספקטים שונים בעבודת היצירה, על הפרקטיקות שבהם משתמש המחבר, דיא פאלה. הייחודיות האומנותית שלו באה לכלל ביטוי בתנאים המיוחדים שבהם הוא יוצר, בחומרים שבהם הוא עושה שימוש, כמו גם בתוצרים שעולים בתהליך הכתיבה.

לאור הממצאים שעולים מן הפרקים הניתוחיים, חלק המסקנות בוחן כיצד מצטייר הדימוי של המחבר אוסמן סמבן וכיצד הוא משפיע על התמקמותו בשדה הספרות. הדימוי של המחבר אוסמן סמבן מאפשר להבין את האוטונומיה שהוא מבקש לעצמו ביחס לתנועה הספרותית של ה"כושיות" כמו גם לעמוד אחר המאפיינים הפרטיקולריים של דמותו – סופר דיסידנט, חתרני ופולמוסי, שמתחדדת עוד יותר בשנים הבאות בכתביו המסאים ובראיונות שהוא מקיים.

פרק שלישי – על ההבניה של הזהות הקולקטיבית ברומן השלישי של אוסמן סמבן "חתיכות העץ

הקטנות של אלוהים " (Les Bouts de bois de Dieu)

אם הפרק השני מתעניין בהבניה של זהות אינדיבידואלית ברומן, הפרק השלישי מתעניין בהבניה של זהות קולקטיבית של קבוצה. ההתעניינות של אוסמן סמבן בשביתה של עובדי הרכבת דקאר-ניג'ר

עונה במידה רבה על הקריאה של הגיבור של הרומן הראשון שלו – דיא פאלה – שמתא כלאו, בפרק האחרון של הרומן, פונה אל האינטלקטואלים האפריקנים לפעול, ברוח המודרנה והקדמה, לטובת העמים במולדתם, כנגד כוחות שמרניים שמבקשים לשמר יחסי כוח ברוח הניצול הקולוניאלי. אוסמן סמבן מקדיש את הרומן השלישי שלו להתקוממות פועלים שהיא גם התקוממות עממית ואזרחית.

העניין שהמחקר מגלה ברומן השלישי נובע מההצלחה לה הוא זוכה. חתיכות העץ הקטנות של אלוהים מקנה לסופר הכרה בין לאומית. יש לפיכך מקום לעמוד על הרכיבים ביצירה שמקנים לה את ייחודיותה ומשתתפים בהצלחתה. על-פי העקרונות המתודולגיים של המחקר, המקוריות של היצירה, ייחודה האומנותי, הינם הבניה טקסטואלית. המחקר מבקש לעמוד על האופן בו הזהות הקולקטיבית של פועלי הרכבת מתעצבת בשיח של הדובר באמצעות השימוש במודל החברתי, האוטופי, של "האדם החדש". הדובר מייחס את המודל לכלל קבוצת הפועלים. המודל החברתי של "האדם החדש" נשען על סוגת שיח מובחנת: סוציאליזם מרקסיסטי. הממד הארגומנטטיבי של השיח שמפתח הדובר מלמד על האופן בו המחבר מתמקם הן ביחס לאידאולוגיה הקולוניאלית והם ביחס לאידאולוגיה הסנגוריאנית (Senghor) של תנועת "הכושיות".

ביקורת הספרות שמה דגש על הקשרים האינטרטקסטואלים שמתקיימים בין הרומן השלישי של סמבן לרומן ג'רמינל (*Germinal*) של אמיל זולה. החלק השני של פרק זה עוסק באופן בו אוסמן סמבן מתמקם בשדה ביחס ליצירה המפורסמת של זולה. בחלק זה נבחנים קווי הדמיון והשוני שהדובר (ומעבר לו המחבר) מבקש להבנות באופן גלוי או במרומז, ביחס ליצירה של זולה כמו גם ההשפעות של קווים אלה על הקורא של סמבן. המחקר מבקש לעמוד על מערך הקשרים בין שתי היצירות דרך ההבניה של הזהות הקולקטיבית של "ההמון" (*la foule*). המחקר מראה כיצד ההבניה של הזהות הקולקטיבית של "ההמון" מאפשרת להציג בפני הקורא מודל של זהות קולקטיבית אפריקנית שמושגת על עקרונות דמוקרטיים לפתרון בעיות בזירה הציבורית: שיח פתוח ומכיל בין דוברים במסגרת ניסיון להגיע לעמק השווה לטובת השגת מטרות קולקטיביות (*délibération*), התנגדות לדיכוי מעמדי באמצעים של אלימות.

אפשר בהקשר זה לתהות מדוע לא הושם דגש גדול יותר ביצירה על המאבק של פועלי הרכבת כמאבק אנטי-קולוניאלי, בעיקר על רקע חגיגות יציאתם של שבע-עשרה ארצות לעצמאות מדינית בשנת

הפרסום של הרומן, 1960. אכן, הרומן איננו נכתב מתוך פרספקטיבה להנציח ולהאדיר את הניצחון של הנכבש על הכובש. הוא גם לא מנסה לייצר מודל, אב-טיפוס, ל"רומן לאומי" (roman) national) עבור תושבי סודן העצמאית (בראשית ימי העצמאות מאלי וסנגל התקיימו עדיין תחת אותה מסגרת מדינית). המחבר מציג סיפור פיקטיבי שמבוסס על אירועים היסטוריים, וזאת על-פי המסורת הספרותית של הרומן ההיסטורי. הממד הארגומנטטיבי של היצירה מעלה שאלות ביחס למקומו של היחיד בתוך חברה שוויונית, באשר היא מתקיימת תחת שלטון צרפתי או כיישות מדינית עצמאית. החלק השלישי והאחרון של פרק זה מדגים כיצד זהות קולקטיבית מתעצבת בקשרים שהדמויות מקיימות עם דמויות אחרות. כל דמות מתפתחת בנפרד בתוך מיליה חברתי מסוים, במרחב גאוגרפי אחר מבלי שהן תכרנה זו את זו. משהקורא נחשף לחיים של כל אחת מן הדמויות, נוצר רושם שזהות קולקטיבית אפריקנית חדשה מתהווה על-ידי פרטים ברומן. גם אם הם ממוקמים בערים נפרדות, הם חולקים ערכים דומים, מתנהלים לאורם ומשפיעים לאורם על הסובבים אותם. המודל החברתי הזה ממקם את המחבר כסופר של המודרנה, שונה במהותו מהפוסטורה של סופר השבט (scribe de la tribu) א-לה לאופולד סדר סנגור.

לאור הניתוחים הספרותיים, נדגיש לסיכום את הנקודות הבאות :

1\ החלק הראשון של פרק זה מראה כיצד המיתוס של "האדם החדש" מאפשר להציג את החברה האפריקני בתוך ההקשר ההיסטורי-פוליטי של האיחוד הצרפתי (L'union française). השימוש שהדובר עושה במיתוס מעניק לשיח הספרותי של המחבר משמעות ייחודית. הקשרים האנטרסקטואליים שנרקמים בו מכניסים את הטקסט בדיאלוג ביקורתי עם ה"הומניזם הקולוניאלי" של רוברט דהלבניט (Robert Delavignette). החברה האפריקנית ברומן מתהווה לאור מודל של מודרנה תעשייתית. הרוח של הקדמה והמודרנה שמאפיינת את החברה האפריקנית ברומן נשענת על הערכים הרפובליקניים ההומניסטיים של הרפובליקה של צרפת, לא על אלה שמבססים את האימפריה הקולוניאלית שלה. אוסמן סמבן מבקש לאותת על הכישלון הפוליטי של האיחוד הצרפתי בו בזמן שהוא מרים על נס את הערכים הרפובליקניים שעליהם מודל זה נשען.

2\ המודל של "האדם החדש" האפריקני מבוסס על ערכים של דחיית ערכים שמאדירים את העבר (תנועת הכושיות) לטובת תפיסת עולם ששמה דגש על העתיד כערך חברתי: ניצול של ידע מודרני לטובת החברה, תיעוש כמודל כלכלי, שוויון חברתי, הומניזם.

לאור המודל הזה, שני החלקים האחרים בפרק הזה מדגישים כיצד הזהות הקולקטיבית והערכים התאורטיים שמבוססים על המודל של "האדם החדש" באים לכלל ביטוי בחיי היומיום. כך אנחנו מגלים ש"האדם החדש" האפריקני כולל בתוכו גם נשים. הללו תופסות מקום שווה בחברה של שווים ושוות.

3\ המיז-אנ-סצנה של ההמון הצועד, התפקיד שהנשים ממלאות בו ודמותו של ה"רועה" (meneur de foule) חושפים מודל אחר של התנהגות המונים שונה בתכלית מהמודל התאורטי שגוסטב לה בון מפתח בחיבוריו ושאמיל זולה מיישם ב"גרמינל" (ע"ע הפסיכולוגיה של ההמון, la psychologie des foules): ה"רועה" – דמגוג ופופוליסט – מפנה את הבימה לדמות של מנהיג אחראי ומסור; ההמון עצמו, אלים ואכזרי, מצטייר כעת כיעיל וממושמע; הנשים יוצאות את גבולות הבית לא כדי להתסיס את ההמון ל אלימות אלא כדי לחלוק באחריות לניהול ועיצוב המרחב הציבורי.

4\ "העולם החדש" האפריקני מאפשר לאדם היחיד מרחב אפשרויות שבו הוא יכול לממש את הפוטנציאל האישי הטמון בו לטובת האינטרס הקולקטיבי. היחיד מקבל לגיטימציה מהקבוצה ומאפשר את שגשוגה של הקבוצה.

5\ הסופר איננו היסטוריון. הוא לא מתיימר בהכרח להציג אמת היסטורית או להיות נאמן לאמת כזאת. התפקיד שניתן לנשים בחברה האפריקנית של הרומן לא נועד לשקף את המציאות אלא כדי לפעול עליה. הפערים הגדולים שקיימים בין הגרסה הרשמית-היסטורית של השביתה לגרסה שמוצגת ברומן, מקבלים תפקיד ומשמעות ביצירת מודל של חברה אפריקנית עתידית כמו גם להפיח בעזרתו השראה בחבריה בהווה.

מעבר לאמצעים הספרותיים שבאים לכלל שימוש ביצירה ומקרינים על מחברה דימוי של אמן לגיטימי, הייחודיות שהוא מבנה נשענת על הקשר שמתכונן ביצירה עם סוגות שיח ויצירות ספרותיות אחרות. החלק הראשון והשני של פרק זה מדגימים כיצד אוסמן סמבן מבנה את ייחודיותו ביחס לסוציאליזם הקולוניאלי של רוברט דהלבנייט כמו גם ביחס לסוציאליזם הנטורליסטי של אמיל זולה.

החלק השלישי והאחרון אוסמן סמבן מפתח זהות של סופר של המודרנה כשהוא הופך את החברה האפריקנית ל"חברה של יחידים" (*Société des individus*)

פרק רביעי – היחיד והקבוצה ברומן של מונגו בטי : "המשימה הושלמה" (1957) (*Mission terminée*) ו"הצלב המסכן מהכפר בומבה" (1956) (*Le Pauvre Christ de Bomba*)

כפי שצוין בפרק ההקדמה, כמו אוסמן סמבן, גם מונגו בטי מפרסם את ספריו הראשונים בשנות ה-50 וזוכה להיות אחד הסופרים האפריקנים הפרנקופונים המוכרים והמוערכים. המחקר בפרק זה, כמו בפרקים שקדמו לו, מנסה לבודד ולהבחין בחומרים שמבנים את הייחודיות האומנותית היחסית של המחבר ומשתתפים בהתמקמותו בשדה הספרות כסופר מקורי וחדשני. ההתמקדות בשני רומנים נובעת מהדמיון שמאפיין אותם. בשניהם הגיבור הוא גם הדובר (גוף ראשון יחיד), שניהם מגוללים סיפור הרפתקאות של גיבור-נער.

דניס, הגיבור של LPCB, משמש כ-בוי (boy) במסיון קתולי בקמרון בשנות ה-30 של המאה ה-20, השנים בהם הפרוייקט הקולוניאלי נמצא במלוא שיאו ו"הדרו". הוא מלווה את הפטריארך שלו למסע אל מעבי היער להשיב את יושביו החוטאים אל חיק הכנסייה. ז'אן-מארי מזדה יוצא אף הוא למסע אל מעבי היער. מטרתו: להשיב אשת איש מבני הכפר שלו, שעזבה לטובת איש מאנשי הכפר ביער. בשני הרומנים, המשימה אליה יוצא הדובר מתוארת *a posteriori* – הקורא מתוודה לרצף האירועים דרך נקודת המבט של הדובר. דניס מחבר יומן נעורים, ז'אן-מארי מזדה חוזר אל ימי נעוריו ומספר את האירועים במבט משולב, הקול של הדובר מנקודת מבטו כמבוגר נשזר בקול של הדובר שמספר את הסיפור בזמן הווה, מנקודת המבט של הדמות כנער. שתי הדמויות מלאות תימהון ביחס לעולם שסובב אותן ומנסות לעמוד, יחד עם הקורא, על פשר האירועים שבהם הן נוטלות חלק פחות או יותר פעיל. כך, או כך, שתי הדמויות מגוללות את הסיפור מנקודת מבט של יחיד שמנסה למצוא את מקומו בחברה בתאום או כנגד דמויות אחרות לאור מערך של זהויות חברתיות שמבנות את העולם החברתי ברומן. באופן זה, שתי היצירות משלימות זו את זו בעיקר באופן בו הן מתארות את ההתמודדות של היחיד מול המסד המסורתי והדמויות שמייצגות אותו.

המחקר עוקב אחר ההבניה, בשני היצירות, של דימוי של חברה אפריקנית המתקיימת בתוך מערכת של יחסי כוח בין המסורת שמבקשת לשמר את כוחה בחברה לבין המודרנה שמוצגת בידי קולות חברתיים הקוראים לשינוי חברתי. המודרנה באה לידי ביטוי הן כמנוע לשינוי חברתי והן כמושא של מאבקים חברתיים. המחקר מראה כיצד בראייה היסטוריוגרפית, הן המסורת והן המודרנה מגלמות ממסדים דיסקורסיביים שמטרתם לשמר ולהניע את המערכת הקולוניאלית. השיח המסורתי ממלא פונקציה דומה לזוה של השיח המודרני: אם הממסד הקולוניאלי מבקש לכאורה להביא את הקדמה לאפריקה, השיח המסורתי דואג לשמר היררכיות חברתיות ומנגנוני שליטה באופן שלא תיתכן ניעות חברתית בקנה מידה גדול, ואם זו מתקיימת בכל זאת ("ע"ע הגירה מהכפר לעיר), היא מתרחשת למרות מנגנוני השליטה הקולוניאליים, לא בזכותם או בחסותם. המסורת מהווה למעשה כסות למנוע באמצעותה מכלל תושבי אפריקה את הגישה למודרנה. המודרנה והמסורת מייצגות אם כן שני מנופי כוח שפועלים על המרחב התרבותי האפריקני ברומן ומבנים אותו.

הדימוי של הדובר ושל הדמויות האחרות מובנה במעין מהלך דיאלקטי שנוצר באופן בו כל דמות מבינה ופועלת לאור או כנגד הערכים החברתיים הדומיננטיים. הקולות החברתיים שמוצגים על-ידי הדמויות השונות משקפים פערים בין האופן שבו כל אחד מהם מתמקם בחברה לבין מרחב הפעולה המצומצם שמאפשרת לו החברה באמצעות ההגבלות של המסורת. הפערים הללו מקנים לשיח הספרותי ממד ארגומנטטיבי ביקורתי ביחס ל"מצב הקולוניאלי" (*la situation coloniale*) באופן כללי וביחס לתפקיד שממלאת בו המסורת באופן פרטיקולרי.

הדימוי הספרותי של אפריקה ותושביה מתעצב לאור הקול של הדמויות ומשמש את הסופר לדון בסוגיות חברתיות בוערות, לעורר שאלות ולספק חומר למחשבה לציבור הקוראים. המחבר נשען על דמוי של סופר שמועלה על נס במאה ה-19 (ריאליזם ונטורליזם) ואף קודם לכך (נאורות). הסופר נוטל על עצמו את האחריות לפתח שיח חדש על המציאות, להאיר אותה באור מקורי, ולעורר לגביה דיון ציבורי. באופן קונקרטי, הייצוג של החברה האפריקנית ברומן, הממד ארגומנטטיבי שמאפיין אותו, מצויף בעקיפין שאלות בוערות בנוגע ל"מצב הקולוניאלי" שבו נתונה החברה האפריקנית כמו גם על דרכים אפשריות להיחלץ ממנו. "המשימה הושלמה" קיבל את פרס *Sainte-Beuve* בשנת 1958, שנה אחרי פרסום הרומן. הפרס חושף את הסופר לציבור, מבטיח את מקומו בשדה הספרות לצד סופרים צרפתים אחרים

שזכו בפרס בשנים קודמות או בפרסים מקבילים באותה שנה. זאת ועוד, ביקורת הספרות שעוסקת ביצירה מדגישה עוד יותר את החשיבות של היוצר והיצירה. המחקר מראה כיצד הדמוי שהוא מבנה בשיח הספרותי יוצא חוצץ כנגד הדימוי שמייחסים לו כסופר של ה"כושיות", דימוי שמגדיר כאמור את הפוזיציה שלו בשדה ובתוך כך משפיע על ההתקבלות של היצירה הספרותית בשדה ועל הפרשנויות שמעניקים לה.

המחקר מראה כיצד מונגו בטי מפתח דימוי של מחבר פולמוסי. בכתיבה המסאית שלו הוא אינו חושש לצאת נגד ציבור הקוראים שלו (הקהל הצרפתי) כמו גם לבקר סופרים אחרים ממוצא אפריקני שאתם הוא חולק למעשה את המשבצת בקטגוריית ה"סופרים האפריקנים" שפועלים בשדה הספרות הצרפתי (ע"ע המקרה של קמארה לאי Camara Laye). המחקר מתאר למעשה את המאמצים של הסופר להבנות דימוי ספרותי חלופי לזה שמוגדר עבורו בשדה הספרות לאור מוצאו (אפריקני) והקטגוריה החברתית שלה הוא משתייך (אדם שחור).

הניתוח של השיח על הספרות (Le métadiscours littéraire) מאפשר להראות, בחלק הראשון של הפרק, כיצד מונגו בטי מגדיר מחדש את התפקיד של הסופר האפריקני בשדה הספרות והתרבות בצרפת כמו גם להציע מודל חלופי כפי שהוא התקבע ברוח תנועת הכושיות.

הניתוחים הטקסטואליים של שני רומנים מציגים אפוא את המתחים שמתקיימים ברומן ומבנים אותו בין קולות חברתיים שמקרינים על החברה האפריקנית דימוי סטראוטיפי של חברה מסורתית – פראית, ברוח המיתוסים הקולוניאליים הפרימיטיביסטיים, הנגרופיליים מצד אחד (ע"ע מיתוס הפרא האציל); הנגרופוביים מצד שני, שיונקים מהשיח על הנחיתות האינרטיית של האדם השחור ביחס לאדם הלבן – לבין הדמוי שמבנות בעצמן הדמויות ברומן, אפריקנים כפריים, שפועלים כיחידים להגדיל כלל האפשר את מרחב האפשרויות שעומד לרשותם במסגרת התנאים החברתיים וההגבלות שמערים המסד המסורתי, בין אם מקורו באפריקה ברוח המסורות האפריקנית ("המשימה הושלמה") ובין אם מקורו באירופה ברוח המיסיון הקתולי ("הצלוב המסכן מהכפר בומבה").

הניתוח של מערך הדימויים – החל בדובר ובדמויות הספרותיות וכלה בזה של המחבר של היצירה הספרותית או זה שעולה מבין השורות של הטקסט המסאי\ביקורתי – מראה כיצד הדימוי של מונגו בטי, המחבר של היצירה, נבנה באופן דינמי במפגש האינטימי בין הטקסטים השונים שהוא מפרסם

(תוך התחשבות בסוגות השיח השונות בהם נעשה שימוש) לבין הקורא. המחקר מאפשר לעמוד על המתח שמתקיים בין הדימוי של המחבר לבין מערך של דימויים סטראוטיפיים שמצויים בשיח החברתי ושנקשרים דרך קבע לאפריקה ולתושביה. המחקר מראה כיצד שימוש בסוגות שיח שונות – כתיבה ביקורתית נוקבת בכתב עת (*Présence africaine*) – לצד יצירה פרוזאית פיקטיבית (רומנים), מורכבת ורבת ממדים, מאפשרות למחבר להתמקם בשדה הספרות בזכות יצירה ספרותית מקורית וייחודית.